

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ KAVRAMI

*Murat ÖZGEN

Söz ve basın özgürlüğü olgusu, demokratik ve parlamenter ülkelerde ortaya konulmuş olan kavramlardır. 17. Yüzyıldan başlayarak yazılı basın alanında meydana gelen gelişmeler daha sonraları basının 4. Kuvvet olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yasama-yürütme-yargı erklerinin yanısıra basın demokrasilerde 4. kuvvet olarak kabul edilir.

Gerek yazılı gerekse görsel-işitsel medya, genel geçer bir kabule göre, yönetilenler adına yönetenleri denetler ve yanlış yapılan veya yapılacak uygulamalar hakkında halkı uyararak bir çeşit erken uyarı görevi görürler. Eski Yunan veya Roma'da görülen "forum" uygulamasıyla halkın kararlara dolaysız olarak katılmasını sağlama işlevini, modern-demokratik toplumlarda basın yaygın organları üstlenmişlerdir.

Basın ve söz özgürlüğü bağlamında ilk anayasal metin Amerikan Anayasası'nın ilk değişiklik maddesi'nde görülür (First Amendment). 15 Aralık 1791 tarihinde kabul edilen ilk değişiklik maddesi: **Kongre söz ve basın özgürlüğüne aykırı yasa yapamaz** şeklinde belirlenerek söz ve basın özgürlüğü anayasal güvence altına alınmış olmaktadır.

Yine, Batı'da görülen bir başka yasal metin ise Fransa'da basın özgürlüğünün temelini atan, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 11. maddesi şöyle kaleme alınmıştır: ***Düşünce ve kanaatlerin özgürce iletilmesi en değerli haklardan biridir; her yurttaş özgürce konuşup yazabilir ve basım yapabilir, yalnız yasada öngörülen hallerde bu özgürlüğün kötüye kullanımından sorumludur.***

Bu yazılı metinlerden de görüldüğü gibi, basın ve söz özgürlüğü ile fikirlerin yayılması kavramları yaklaşık iki yüz yılı aşkın bir geçmişe sahiptirler.

John Milton, John Erskine, Thomas Jefferson ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin fikirleri öncülüğünde temelleri atılan ve Anglo-Amerikan bir karakter taşıyan liberalizm akımı, basının kayıtsız şartsız hükümet ya da devlet müdahalesinden bağımsız olması fikrine dayanan bir basın işlevini öngörmekteydi.

Liberal görüşe göre, basın özel bir işletme olarak her türlü müdahaleden uzak olup ve karı da kazancı da kendisine aittir. Bu görüş en iyi şekilde ifadesini, Wall Street Journal gazetesinden, William Peter Hamilton'ın sözlerinde bulur: ***Bir gazete özel bir girişimdir ve bu nedenle, kendisine hiçbir şekilde ayrıcalık tanımayan topluma bir şey borçlu değildir. Bundan dolayı halkın çıkarlarından etkilenmez ve sahibinin kendi üzerine almış olduğu riskle üretim yapar...***

Sanayi devrimi ve kapitalizmin Batı'yı tümüyle etkilediği 18. ve 19. yüzyılların liberal basın görüşüne karşılık, 20. yüzyılda, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya konan *Sosyal Sorumluluk Teorisine* göre, basın topluma karşı bazı görevleri yerine getirmekle yükümlüdür.

Sosyal sorumluluk teorisinin temeli, 1942 yılında Chicago Üniversitesi Rektörü Robert Maynard Hutchins'in başkanlığında oluşturulan ve Basın Özgürlüğü kavramı üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran *Hutchins*

Komisyonu'nun 1947'de yayınlanan raporunda ve ilk kez 1956 yılında yayınlanan *Basının Dört Teorisi* adlı kitapta Theodore Peterson tarafından ortaya konulan fikir ve görüşlere dayanmaktadır.

Sosyal sorumluluk teorisine, göre basın kamu yararını gözetmek ve buna göre yayınlarını sürdürmek durumundaydı. Buna göre basının görevleri arasında: Toplumla hükümet hakkında bilgi akışının sağlanması ve halk adına hükümetin denetlenmesi, ekonomik sisteme alıcı ve satıcılar arasında reklam yoluyla bağlantı kurularak hizmet edilmesi ve basının kendi para kaynaklarını yaratmak suretiyle dış finansal baskılardan bağımsız kalarak toplumsal görevini sürdürürken bağımsız olması gibi işlevsel bir takım görevler hedeflenmekteydi.

Demokratik parlamenter rejimlerle yönetilen ülkelerde, basının halka ve rejime karşı yerine getirmesi gerekli olan görevler, böylece sosyal sorumluluk teorisi bağlamında formüle edilerek, gündeme getirilmiş oluyordu. Sosyal sorumluluk teorisi aynı zamanda liberal görüşün bazı konularda savunduğu fikirleri de benimsemektedir.

Basının bağımsız olması "onun" toplumsal görevlerini yerine getirmesinde önemli bir kilometre taşıdır. Bağımsız olmanın iki boyutu düşünülmelidir. Maddî bağımlılık, ki bunun içinde para, ucuz kağıt tahsisatı, bir takım gümrük indirimleri ve teşviklerden faydalanma gibi olanaklar anlaşılırken, öte yandan yasal bir takım zorlamalardan bağımsız olmak da bir gazetenin toplumsal görev yapması açısından önem taşıyan unsurdur.

Maddî bağımsızlık gazetenin kendi satış ve reklam gelirleri yoluyla sağlanırken, yasaların ve hükümetlerin kontrolünden bağımsız olmanın da yolu otokontrol bir başka deyişle kendi kendini kontrol mekanizmaları ile sağlanacağı görüşü ortaya çıkmıştır.

Buna göre, basında kendi kendini kontrol etme mekanizmaları, yasal baskılar ve sınırlamalar ile hükümetlerin ya da devletin basın organlarına karışmalarını engellemek açısından düşünüldüğünde emniyet sübabı görevini görürler.

Basında etik anlayış, bu otokontrol mekanizmasında ortaya çıkan bir takım idealleri ya da görüşleri somut hale getirerek, bir kurallar manzumesi şeklinde oluşturma çabalarının sonucunda ortaya çıkan, ahlak kurallarına ve bunların içerdikleri fikir ve görüşlere verilen addır. Ahlak kuralları genel genel olarak, maddi ve manevi özgürlükle hür bir vicdanı gerektirirler. Ahlak yapı itibariyle, özgür bir kişinin seçimi doğrultusunda belirlenmiş olan toplumsal tutum ve davranışları belirleyerek ve onları düzenleyen kuralları ortaya koyar.

Basın ahlak yasaları/ilkeleri biçiminde saptanmış olan kurallar, yazılı veya görsel-işitsel basın organlarına yapmış oldukları basın-yayın faaliyetinde yol göstericilik işlevini görürler. Bunların yasa maddeleri gibi zorunlu olarak uyulmaları gereken kurallar ya da ilkeler olarak algılanmaları basın özgürlüğü açısından bazı sıkıntılar doğurur.

Basın ahlak yasaları gazetecilere gazetecilik faaliyeti sırasında karşılaşacakları olaylarda nasıl bir hareket tarzı benimsemeleri gerektiği konusunda yol gösterir. Ancak hukuk yasaları gibi bunların bağlayıcı özellikleri yoktur. Hukuk yasaları bazı kısıtlamaları getirirken beraberinde de bir takım hakları da gazetecilere tanırlar, oysa basın ahlak yasaları gazetecileri ne tür hareket ve tutum tarzını benimsemeleri gerektiği konusunda uyarır. Hukuk yasalarının yaptırımları maddi iken ahlak yasalarının yaptırımı vicdani sorumluluktan kaynaklanır.

Türkiye'de basın alanında maddi yaptırımlar yoluyla Basın Ahlak Yasası'nın uygulanması ve buna uyulması 1960'tan sonra kurulan Basın Şeref Divanı'nda denenmiş

ancak bu uygulama çok uzun ömürlü olmayarak Basın Şeref Divanı'nın 1967 yılında işlevsiz kalmasıyla sonuçlanmıştı. Çünkü basın alanında zorlama ve dış baskı hem basın özgürlüğüne ters düşmekte hem de gazeteciler tarafından olumlu karşılanmamaktadır.

Örneğin; Mussolini İtalyası'nda ya da Hitler Almanyası'nda görülen ve zorunlu olarak gazetecilerin üye olmaları gereken Basın Odaları ve Basın Birliği gibi uygulamalar da basının özgürlüğünü tamamen ortadan kaldırdığı gibi basın ahlakı ve bir takım değişik nedenler bahane edilmesi yoluyla gazetecilerin baskı altına alınmaları ile sonuçlanmış uygulamalardır. Bu uygulamanın değişik bir türü de ülkemizde görülmüş 1938'de kurulan Basın Birliği o devirde gazeteciler üzerinde baskı yapılmasının aracı olarak kullanılmış daha sonra 1946 yılında da ortadan kaldırılmıştır.

Günümüzde medya alanında görülen büyük sermayenin pazara girmesi olgusu yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Artık gazetelerin okuyucuları ya da televizyonun izleyicisi yok. Bu kavram yerini tek bir olguya terk etmiş durumda, o da "tüketici" kavramıdır.

Tüketici kavramının medya dünyasına girişi hem okuyucu medya ilişkilerini hem medyanın sosyal sorumluluk anlayışını olumsuz olarak etkilemiştir. Medyanın sosyal sorumluluk anlayışındaki bozulmanın olumsuz bir tarafı da medya etiğinde görülen değer yitimi olgusudur.

Kitle iletişim araçlarında görev yapan medya çalışanları mesleki kimliklerini ve etik değerlerini korumak zorundadırlar. Bu, onların mesleki sorumluluğu olduğu kadar aynı zamanda da hizmet verdikleri topluma karşı olan yükümlülükleridir. Unutulmamalıdır ki, özgürlük ve sorumluluk ikiz kardeş gibidir. Biri olmadan diğersinin olması düşünülemez.

KAYNAKÇA

1. ALTSCHULL, J. Herbert. **From Milton to McLuhan The Ideas Behind American Journalism**, Longman, New York & London, 1990.
2. İÇEL, Kayıhan. **Kitle Haberleşme Hukuku**, (Üçüncü Bası), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1990.
3. İNCEOĞLU, Yasemin G. **Çeşitli Ülkelerde Medya**, Der Yayınları: 132, İstanbul, 1994.
4. MEYER, Philip. **Ethical Journalism**, Longman, New York & London, 1987.
5. ÖZGEN, Mahmut İhsan. **İnsanlık ve Sosyolojik Boyutlarıyla Basın Meslek Ahlakı ve Yasalar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.
6. SIEBERT, Fred S., Theodore PETERSON, Wilbur SCHRAMM. **Four Theories of The Press**, University of Illinois Press, Urbana & Chicago, 1963.